

УДК94(475)“18“:070.447

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “РУССКАЯ СТАРИНА“

Тетяна ЛЯЛІНА (Кіровоград)

Розглядається комплекс джерел та матеріалів з історії польського національно-визвольного руху на сторінках російського історичного журналу “Русская старина“.

Ключові слова: “Русская старина“, польське питання, польський національно-визвольний рух, джерела та матеріали, мемуари.

Рассматривается комплекс источников и материалов по истории польского национально-освободительного движения, вышедших на страницах исторического журнала “Русская старина“.

Ключевые слова: “Русская старина“, польский вопрос, польское национально-освободительное движение, источники и материалы, мемуары.

The complex of sources and materials is examined from history of Polish national liberation motion on the pages of the Russian historical journal “Russkaya starina“.

Key words: “Russkaya starina“, Polish question, Polish national liberation motion, sources and materials, memoirs.

Проблеми польського національно-визвольного руху та російсько-польських відносин в історії час від часу набувають особливого характеру. Нещодавня загибель на російській території польського президента, який збирався вшанувати пам'ять розстріляних 1940 року польських офіцерів, загострила інтерес до спільного історичного минулого двох народів. Посилує інтерес до цих проблем й український фактор.

Поділи Польщі, які відбулися у XVIII ст. за участю Росії, Австрії та Пруссії, поклали початок польському питанню й польському національно-визвольному рухові. У подальшому вони стали досить вагомим фактором у європейських міжнародних відносинах та внутрішньополітичному розвитку Російської імперії.

Питання польського національно-визвольного руху на сторінках журналу “Русская старина“ ще не було предметом спеціального вивчення. Український дослідник О.Кіян розглядає цей часопис у контексті російської дореволюційної історичної журнальної періодики [1]. С.Дмитрієв у своїх працях дає типологію та загальну характеристику часопису М.Семевського, визначає основні напрямки вивчення журналу [2]. Н.Сіміна дає короткий огляд взаємостосунків редакції журналу з цензурними органами [3]. О.Васильєва розглядає “Русскую старину“ як джерело дослідження біографій діячів декабристського руху [4]. Лише велика стаття Ю.Штакельберга присвячена огляду джерел та матеріалів щодо польського повстання 1863

року, які накопичилися в архіві редакції “Русской старины“ [5]. Тож ми розглянемо цей часопис як джерело вивчення польського національно-визвольного руху. У цьому плані об’єктом наших студій виступає комплект журналу за 1870 – 1918 рр. загалом та матеріали, присвячені польській проблематиці зокрема. Предметом дослідження є польський національно-визвольний рух в усіх його формах і виявах. Метою нашого дослідження є пошук та аналіз корпусу джерел і матеріалів щодо польського питання, які вийшли на сторінках журналу “Русская старина“.

Історичний часопис “Русская старина“, який позиціонується в історіографії як журнал ліберального спрямування [6], друкував на своїх сторінках документи, матеріали та дослідження, що стосувалися польського питання та польського національно-визвольного руху. Найбільше публікацій щодо цих проблем торкалося польських повстань 1830 – 1831 рр. і 1863 – 1864 рр., хоча в журналі друкувалися й матеріали про польське повстання 1794 р., діяльність генерала Т.Костюшка, польське питання в період наполеонівських воєн, про осередки польських хвилювань 1840-х років тощо. Редактор часопису М.Семевський вважав, що “вековой вопрос борьбы и усобицы двух соплеменных народов все еще жив; эта рана все еще отзывается болью, и не отвертывается от нея, а внимательно изучать, продолжать исследование ея – вот задача, которая еще надолго будет вызывать труды многих публицистов, историков и государственных людей нашего Отечества“, тому “наше скромное издание вносит, по мере сил и возможности, материал для такого изучения“ [7, с. 389].

Ряд публікацій “Русской старины“ торкається польського питання в період правління Олександра I [8]. Особливий інтерес викликає нарис О.Попова “Вопрос польский, 1806 – 1809 гг.“. Праця написана на основі дипломатичного листування і є частиною фундаментального дослідження історії вітчизняної війни 1812 року російського історика О.Попова. Перші уривки дослідження з’явилися під назвою “Москва в 1812 году“ в “Русском архиве“ за 1875 р. [9] і за 1876 р. [10]. Продовженням були “Сношения России с европейскими державами перед войной 1812 г.“ [11], “Отечественная война: от Малоярославца до Березины, 1812 г.“ [12], “Славянская заря в 1812 г.“ [13] та ін.

У нарисі, надрукованому в травневій книзі “Русской старины“ за 1893 р., польське питання розглядалося в контексті міжнародних відносин епохи наполеонівських війн загалом та російсько-французьких дипломатичних зносин зокрема. Важливе місце відводилося ставленню до поляків і можливості відновлення польської державності з боку російського імператора Олександра I та французького імператора Наполеона I. О.Попов відзначав, що створення із польських територій Варшавського герцогства під владою саксонського короля (1807 р.) та приєднання до нього західної Галичини (1809 р.) породжувало в поляків надії на “возстановление бывшего королевства“ [14, с. 692]. Проте, у планах французького та російського

імператорів не було місця відновленій польській державі: “Император не только не желает вызвать мысль о возстановлении Польши, ... но он готов содействовать императору Александру во всех тех мерах, которые могли бы истребить навсегда воспоминания о ней в ея прежнем населении ... Польша и поляки не только бы исчезли из всех политических договоров, но даже из истории“ [15, с. 346]. Наслідком тривалих і складних дипломатичних переговорів російської та французької сторін стало підписання в січні 1810 р. франко-російської конвенції про Польщу, відповідно до якої обидві сторони домовилися задля спокою у Європі і для зміцнення свого союзу покласти край “опасным заблуждениям и химерическим надеждам поляков на возстановление бывшего Польского королевства“ [15, с. 353]. Високі договірні сторони домовилися про наступне: Польське королівство ніколи не буде відновлене; назви “Польша“ і “поляки“ назавжди зникнуть із будь-яких публічних актів; Варшавське герцогство не буде збільшуватися за рахунок територій, котрі входили раніше до королівства Польського [15, с. 353 – 354]. Проте ця конвенція не була ратифікована Наполеоном і так і не вступила в дію.

Значну цінність для дослідження розвитку польського питання та польського національно-визвольного руху має праця відомого російського історика М.Шильдера “Император Николай I и Польша в 1825 – 1831 гг.“, надрукована у трьох томах, семи книгах “Русской старины“ за 1900 р. [16]. Твір написаний на основі листування перших осіб російської імперії, офіційних документів та інших джерел. У нарисі робиться короткий огляд історії польського питання від Катерини II до Миколи I, чітко простежується еволюція ставлення російських монархів до польського питання. Основна частина праці присвячена початковому періодові правління імператора Миколи I, упродовж якого відбувається становлення польського визвольного руху й визрівання та вибух повстання початку 30-х років XIX століття. Автор відзначав, що після сприятливого для поляків періоду правління Олександра I, коли було утворене Королівство Польське зі своєю Конституцією, сеймом, урядом, царювання Миколи I не обіцяло полякам нових поступок та серйозних змін у становищі Королівства. Одразу після вступу на престол новий імператор чітко висловив свою позицію в цьому питанні. Російський монарх обіцяв дотримуватися дарованої своїм попередником Конституції, але “император Николай, вместе с тем, провел решительную грань между Польшею и Россиею и не ратификовал загадочных обещаний, которые расточаемы были при разных случаях Александром I“ [17, с. 295].

Значну частину документів про польське повстання 1830 – 1831 рр. становлять мемуари учасників або очевидців тих подій з російської та польської сторін. Серед них варто відзначити записки польського письменника й політичного діяча, учасника повстання М.Чайковського про свою власну участь у повстанні та про його підготовку на українських землях

– Волині, Житомирському повіті, Києві [18]. Уперше спогади, які являють собою повну автобіографію М.Чайковського, були надруковані у “Киевской старине“, щоправда з пропусками та скороченнями [19]. Згодом оригінал рукопису “Записок“ придбала редакція “Русской старины“ й надрукувала їх у повному обсязі. Сам М.Чайковський, або Чайка, як він себе називав, або Мехмед Садик-паша, був досить цікавою особистістю. За своє тривале життя він змінив три релігії, служив російському царю, турецькому султану, шпигував на користь французького уряду [20]. М.Чайковський брав участь у повстанні на польській стороні разом зі своїми селянами й був переконаний, що “сочувствую полякам, Україні также следовало подняться“ [18, т.87, с. 384]. Характеризуючи саме повстання, він писав, що поляки воювали заради самого процесу війни, у них не було ні єдності, ні певної мети, а в результаті Річ Посполита втратила “свою добрую славу и свое святое дело“ [18, т. 90, с. 381]. У цілому мемуарні документи про польське повстання 1861 – 1863 років дають багатий фактичний матеріал і дозволяють досить детально реконструювати ті події.

Відобразилися на сторінках “Русской старины“ офіційні документи й епістолярна спадщина учасників польських подій 1830 – 1831 рр. Проте загалом їхня частка серед інших матеріалів про повстання досить незначна.

Польська тематика на сторінках “Русской старины“ презентована деякими документами та матеріалами щодо польських хвилювань 40-х років XIX ст.

Найбільшу частку матеріалів стосовно польського питання, які друкувалися в “Русской старине“, становили документи про польське повстання 1863 – 1864 рр. Серед них як т. зв. “сирі“, неопрацьовані документи (спогади, записки, листи, офіційні документи тощо), так і статті, нариси, дослідження іменитих істориків. О.Броннікова у своїй праці дослідженні стверджує, що мемуари про національно-визвольні рухи мало друкувалися “Русской стариной“, винятком стали спогади про польське повстання 1830 – 1831 рр. [21, с. 180]. Це не зовсім так. Редакція журналу друкувала на його сторінках спогади, записки, щоденники та інші джерела й з історії польського повстання 60-х років XIX ст. У фундаментальній бібліографічній праці “История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах“ під редакцією П.Зайончковського наведено перелік мемуарних матеріалів, які стосувалися польського повстання й були надруковані на сторінках “Русской старины“ [22], хоча їхній перелік у дослідженні не є вичерпним. Загалом спогади учасників та очевидців повстання являють собою вагоме джерело інформації про нього.

Окремо варто виділити документи й матеріали про генерал-губернатора Північно-Західного краю М.Муравйова. Великий інтерес читачів журналу викликали записки М.Муравйова про управління ним Північно-Західним краєм та придушення польського повстання у 1863 – 1866 роках [23]. За

свідченням М.Семевського, рукопис “Записок“ був отриманий редакцією “из первых рук“ і надрукований у журналі зі згоди старшого онука колишнього генерал-губернатора. У передмові до “Записок“ редактор “Русской старины“ відзначив, що граф М.Муравйов досить часто з’являвся на сторінках видання в різних іпостасях – то у спогадах декабристів як учасник таємних товариств, то як міністр державного майна, то як противник звільнення селян із землею. Але для повного висвітлення багатогранної діяльності М.Муравйова необхідно довести до читачів його власноручні записки. М.Семевський, однак, наголосив, що М.Муравйов досить часто давав необ’єктивну оцінку подіям і людям, яких описував [24, с. 387 – 389], тому читачі і дослідники історії польського повстання повинні критично ставитися до джерела.

У мемуарах М.Муравйов стверджував, що польська революційна партія, з одного боку, підтримувалася західноєвропейськими державами, а з другого, – викликала співчуття і в частині російської демократичної громадськості. У цих умовах царський уряд тривалий час не наважувався на жорстке придушення хвилювань, що почалися ще 1861 року. Коли імператор запропонував М.Муравйову посаду генерал-губернатора Північно-Західного краю, він погодився і запропонував запровадити в західних губерніях та Царстві Польському однакову систему управління, спрямовану на “строгое преследование крамолы и мятежа, возвышение достоинства русской национальности и самага духа в войске“, крім того граф Муравйов вважав, що “не обходимо дать решительный отпор иностранным державам“ і “дабы и министры его величества были проникнуты тою же системою и теми же мыслями“ [24, с. 395]. У цілому із “Записок“ видно, що їхній автор дотримувався запропонованих ним принципів управління та проводив жорстку політику.

Крім спогадів самого генерал-губернатора, слід відзначити мемуари О.Мосолова, який служив при М.Муравйові, надруковані в “Русской старине“ за 1883 – 1884 роки [25]. Нариси охоплюють хронологічні межі з травня 1863 р. до травня 1865 р., від призначення М.Муравйова на посаду генерал-губернатора Північно-Західного краю до його відставки. Розповідь поділяється на дві частини. У першій ідеться про початковий період перебування в краї М.Муравйова, власне про придушення повстання, викриття революційної організації й тимчасові заходи, прийняті генерал-губернатором. Друга частина присвячена реформам, що він започаткував для посилення російського елемента й православ’я у краї. Ряд спогадів та записок, надрукованих у “Русской старине“, додають окремих рис особистості тодішнього генерал-губернатора краю М.Муравйова та його політиці на ввірених йому землях [26 – 27].

Значний інтерес для дослідників мають праці про польське повстання російського історика М.Берга, надруковані в “Русской старине“. Із початком повстання у Варшаві 1863 р. М.Берг, який до того тривалий час жив на Сході, потім у Москві й у Петербурзі, попрямував до Царства Польського. Там він

збирав матеріали та вів записки про польський визвольний рух, які друкувалися в “Санкт-Петербургских ведомостях” та “Библиотеке для чтения”. Наприкінці 1864 р. намісник у Царстві Польському граф Ф.Берг запропонував М.Бергу зібрати матеріали з історії останнього польського повстання [28]. Історик виконав прохання. Результати його дослідження частково були надруковані в “Русском архиве” П.Бартенєва [29], починаючи з 1870 р., а 1873 року вийшли окремим виданням у видавництві “Русского архива” [30]. Друга частина дослідження М.Берга про польську смуту 1863 – 1864 рр. вийшла в “Русской старине” 1879 року [31]. У повному обсязі “Записки” М.Берга побачили світ у Познані [32]. Крім цієї праці, перу М.Берга належать і надруковані в журналі нариси про намісника Царства Польського (з 1863 р.) графа Ф.Берга [33], генерал-губернатора Північно-Західного краю графа М.Муравйова-Віленського [34], учасника штурму Варшави генерала М.Горчакова [35].

“Записки” М.В.Берга про польське повстання 1863 – 1864 рр. вийшли у трьох номерах “Русской старины” за 1879 р. Вони охоплюють період із січня 1863 р. до початку 1865 р. й супроводжуються примітками автора й додатками (офіційні документи, листи тощо). М.Берг відзначав, що метою його дослідження було “изобразить рождение, и смерть возстания 1863 – 1864 гг.” і, що він при написанні твору “не позволил себе сделать умышленных искажений фактов” [32, т. 26, с. 691]. Тому “Записки” М.Берга, надруковані в “Русской Старине”, є важливим джерелом вивчення історії польського повстання 1863 – 1864 рр.

Обсяги статті не дають можливості ґрунтовно дослідити всі матеріали стосовно польського питання, які були надруковані на сторінках журналу “Русская старина”. У часопису поданий широкий спектр історичних документів, які репрезентують різноманітні сторони польського національно-визвольного руху. Ми можемо тільки окреслити ймовірні напрямки подальшого вивчення цієї проблематики, що є перспективним предметом дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Киян А.И. История Украины на страницах русской исторической журнальной периодики второй половины XIX – начала XX веков / Диссертация на соискание ученой степени канд. ист. наук. – К., 1990. – 210 с.
2. Дмитриев С.С. Именословие русских исторических журналов // Русская литература. – 1967. – №1. – С. 78 – 79; Дмитриев С.С. Русские исторические журналы по истории СССР // Дмитриев С., Федоров В., Бовыкин В. История СССР. Период капитализма // Под ред. С.Дмитриева. – М., 1961. – С. 175 – 177; Дмитриев С.С. Источниковедение русской исторической журналистики (Постановка темы и проблематика) // Источниковедение отечественной истории. – М., 1976. – С. 272 – 305.
3. Сими́на Н.Г. Исторические документы на страницах “Русской старины” в 70-80-х годах XIX в. // Исследования по отечественному источниковедению. – М. – Л., 1964. – С. 56 – 61.

4. Васильева Е.Б. Образ декабриста в русской журнальной прессе во второй половине XIX – начале XX вв. / Диссертация на соискание научной степени канд. ист. наук – Омск, 2008. – 248 с.
5. Штакельберг Ю.А. Архив “Русской старины” // К столетию героической борьбы “за нашу и вашу свободу”. Сборник статей и материалов о восстании 1863 года. – М., 1964. – С. 292 – 350.
6. Дмитриев С., Федоров В., Бовыкин В. История СССР. Период капитализма / Под ред. С.Дмитриева. – М., 1961. – С. 175-177; Симина Н.Г. Исторические документы на страницах “Русской старины” в 70 – 80-х годах XIX в. // Исследования по отечественному источниковедению. Сборник статей, посвященных 75-летию проф. С.Н.Валка. – М.-Л.: Наука, 1964. – С.197.
7. Муравьев М. Н. Записки его об управлении Северо-западным краем и об усмирении в нем мятежа 1863-1866 гг. // – Русская старина. – 1882. – Т. 36. – С. 389.
8. Вопрос польский, 1806 – 1809 гг. А.Н.Попов. Сообщ. П.Н.Цуриков // Русская старина. – 1893. – Т. 77. – С. 667 – 695; Т. 78. – С. 345 – 376; Письмо генерала Костюшко императору Александру I, 9-го апреля 1814 г. // Русская старина. – 1882. – Т. 34. – С. 242 – 243, 247 – 248; Два письма ген. Костюшко императору Александру I, 13-го июня 1815 г. // Русская старина. – 1882. – Т. 34. – С. 245 – 247, 248 – 250; Россия и Польша при Александре I // Русская старина. – 1882. – Т. 35. – С. 141 – 146; Царство Польское после Венского конгресса. Сообщ. П.Майков // Русская старина. – 1902. – Т. 92. – С. 183 – 194; Отношения поляков к русским в 1816 г. // Русская старина. – 1902. – Т. 112. – С. 34.
9. Москва в 1812 году. Сочинение А.Н.Попова, по новооткрытым бумагам // Русский архив. – 1875. – Т. 7. – С. 269 – 324; Т. 8. – С. 369 – 401.
10. Французы в Москве в 1812 году. Сочинение А.Н.Попова // Русский Архив. – 1876. – Кн. 2. – С. 53 – 409.
11. Сношения России с европейскими державами перед войной 1812 г. – С.-Петербург: Типография В.С.Балашева, 1876.
12. Отечественная война. От Малоярославца до Березины. – СПб, 1877; Отечественная война: от Малоярославца до Березины, 1812 г. Историч. исследование А.Н.Попова // Русская старина. – 1877. – Т.18. – С. 21 – 68, 261 – 307, 419 – 458, 609 – 640; Т. 19. – С. 191 – 216; Т. 20. – С. 35 – 76, 177 – 204, 353 – 365.
13. Славянская заря в 1812 г. (Из бумаг А.Н.Попова). Сообщ. П.Н.Цуриков // Русская старина. – 1892. – Т. 76. – С. 617 – 642; 1893. – Т. 77. – С. 87 – 120.
14. Вопрос польский, 1806-1809 гг. А.Н.Попов. Сообщ. П.Н.Цуриков // Русская старина. – 1893. – Т. 77. – С. 667 – 695.
15. Вопрос польский, 1806-1809 гг. А.Н.Попов. Сообщ. П.Н.Цуриков // Русская старина. – 1893. – Т. 78. – С. – 345 – 376.
16. Император Николай I и Польша в 1825 – 1831 гг. Сообщ. Н.К.Шильдер // Русская старина. – 1900. – Т. 101. – С. 277 – 306, 517 – 544; Т. 102. – С. 51 – 69, 237 – 259, 477 – 504; Т. 103. – С. 1 – 32, 227 – 264.
17. Император Николай I и Польша в 1825 – 1831 гг. Сообщ. Н.К.Шильдер // Русская старина. – 1900. – Т. 101. – С. 295.
18. Чайковский М. С. Записки. Пер. с польск. Турцевич и В. В. Тимошук //Русская старина. – 1896. – Т. 85. – № 1. – С 163 – 176; № 2. – С. 381 – 394; № 3. – С. 619 – 636; Т. 86. – № 4. – С. 155 – 181; № 5. – С. 391 – 405; Т. 87. – № 8. – С. 367 – 404; № 9. – С. 647 – 659; Т. 88. – № 10. – С. 209 – 225; № 12. – С. 653 – 676; 1897. – Т. 89. – № 2. – С. 333 – 370; Т. 90. – № 5. – С. 381 – 404.
19. Записки Михаила Чайковского (Садык-паши) // Киевская старина. – 1891. – Т. 1. – С. 40 – 72; Т. 2. – С. 255 – 268; Т. 3. – С. 463 – 477; Т. 4. – С. 117 – 130; Т. 5. – С. 273 – 287; Т. 6. – С. 446 – 457; Т.7. – С. 85 – 96; Т. 8. – С. 195 – 211; Т. 9. – С.466 – 477; Т. 10. – С. 98 – 107; Т. 11. – С. 276 – 291; Т. 12. – С. 430 – 449; 1892. – Т.8. – С. 246 – 258; Т. 10. – С. 104 – 117.

20. Пригарин А., Сень Д. Михаил Чайковский: биографический портрет на фоне эпохи // Экспедиция. – 2008. – №5.
21. Бронникова Е.В. Журнал “Русская старина” как историографический источник. 1870-1918. / Диссертация на соискание научной степени канд.ист. наук. – М., 1998; Порох В.И. Офицер, историк, издатель: Все о Семеvском. – Саратов: СГАП, 1999 – 152 С.
22. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях . Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах. В 5 томах (13 книгах). Под ред. П.А.Зайончковского. – М.: Книга, 1976 – 1989.
23. Муравьев М. Н. Записки его об управлении Северо-западным краем и об усмирении в нем мятежа 1863 – 1866 гг. [Предисл. ред., № 11]. // Русская старина. – 1882. – Т. 36. – № 11. – С. 387 – 432; № 12. – С. 623 – 644; 1883. – Т. 37. – № 1. – С. 131 – 166; № 2. – С. 291 – 304; № 3. – С. 615 – 630; Т. 38. – № 4. – С. 193 – 206; № 5. – С. 459 – 463; 1884. – Т. 42. – № 6. – С. 573 – 584.
24. Муравьев М. Н. Записки его об управлении Северо-западным краем и об усмирении в нем мятежа 1863 – 1866 гг. // Русская старина. – 1882. – Т. 36. – № 11. – С. 387 – 432.
25. Виленские очерки, 1863 – 1865 гг. Из воспоминаний очевидца А.Н.Мосолова // Русская старина. – 1883. – Т. 40. – С. 181 – 182.
26. Штейнберг О. Н. Граф М. Н. Муравьев и его отношения к евреям г. Вильны в 1863-1864 гг. (Из записок раввина). // Русская старина. – 1901. – Т. 105. – № 2. – С. 305 – 320.
27. Егоров А. Е. Воспоминания. // Русская старина. – 1883. – Т. 38. – № 4. – С. 210-214; Зыбин В. А. М. Н. Муравьев в Вильне. (Из рассказов губерн. прокурора) // Русская старина. – 1898. – Т. 96. – № 11. – С. 287-293; Михаил Николаевич Муравьев 1-го мая 1864 г. // Русская старина. – 1883. – Т. 39. – № 9. – С. 653; Два письма (графа) М.Н.Муравьева к шефу жандармов князю В.А.Долгорукову о положении дел в Северо-Западном крае // Русская старина. – 1903. – Т. 116. – С. 561 – 564; Михаил Николаевич Муравьев и его мероприятия в северо-западной России 1864 г. // Русская старина. – 1884. – Т. 42. – С. 573 – 584; Рассказ Андрея Николаевича Муравьева о том, как состоялось назначение его брата, М.Н.Муравьева в Вильну, в 1863 г. // Русская старина. – 1882. – Т. 36. – С. 644 – 646.
28. Берг Николай Васильевич // www.biografija.ru/show.
29. Записки Н.В.Берга о Польских заговорах и возстаніях после 1831 года // Русский архив. – 1870. – Т. 1. – С. 201 – 268, 431 – 502, 631 – 674, 1821 – 1926.
30. Записки Н. В. Берга о польских заговорах и возстаніях, 1831-1862. – М.: Изд. “Русского архива”, 1873.
31. Польское восстание в 1863 – 1864 гг. Записки Николая Васильевича Берга // Русская старина. – 1879. – Т. 24. – С. 179 – 264, 397 – 428, 589 – 620; Т. 25. – С. 55 – 88, 515 – 566, 707 – 728; Т. 26. – С. 59 – 84, 259 – 290, 481 – 504, 674 – 702.
32. Берг Н.В. Записки о польских заговорах и восстаніях. 1831 – 1862. В 4 т. – Познань, 1883 – 1885.
33. Берг Н.В. Граф Ф.Ф.Берг // Русская старина. – 1881. – Т. 31. – С. 165 – 166.
34. Берг Н.В. Граф Михаил Николаевич Муравьев. К его “Запискам”, напечатанным в “Русской старине” изд. 1882 – 1883 гг. // Русская старина. – 1883. – С. 216 – 229.
35. Берг Н.В. Князь Михаил Дмитриевич Горчаков, 1792 – 1861 г. Биографическо-характеристический очерк // Русская старина. – 1880. – Т. 29. – С. 109 – 124.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ляліна Тетяна Сергіївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: слов'янська історіографія другої половини ХІХ століття.